

Diaconale Lezing. Zaterdag 9 november 2019

Inclusieve ontmoetingen

Over de bijdrage van de diaconie aan inclusie

Het is me een genoegen om vandaag als kersverse bijzonder hoogleraar diaconaat, de diaconale lezing van Stichting Rotterdam te mogen houden.

Als theoloog heb ik mijn plek gevonden in de zorg. Eerst als docent ethiek en filosofie aan de opleiding verpleegkunde en Sociaal Werk en later als stafmedewerker en directeur van Reliëf, christelijke vereniging van zorgaanbieders. Aandachtspunten: ethiek, zingeving en identiteit in de zorg. In 2011 ben ik gepromoveerd op een proefschrift over zingeving in de zorg voor ouderen in verzorgingshuizen, gericht op het werken met levensverhalen. De invalshoek van verhalen is me dierbaar.

Mijn bijdrage van vandaag gaat over diaconaat en inclusie. Mijn idee is namelijk dat het terugdringen van sociale uitsluiting een van grootste uitdagingen is geworden in onze samenleving en mogelijk ook voor de diaconie. Ik ga in op processen van exclusie, het belang van inclusie, juist vanuit christelijk perspectief. Ik focus op wat ik de inclusieve ontmoeting zal noemen en geef daar tot slot enkele voorbeelden van. Ik stel het bijzonder op prijs als u straks kritisch wilt reageren op mijn verhaal.

1) Christelijke zorg vanuit een christelijk sociaal diaconaal perspectief

Door me vanuit de regulier zorg nu te richten op het diaconaat zwem ik als een vis tegen de stroom in, terug naar de bron. De zorgaanbieders die lid zijn van Reliëf – ziekenhuizen, verpleeghuizen, instelling voor mensen met een beperking – hebben immers hun wortels in de diaconale praktijk. Protestantse diaconieën en katholieke ordes en congregaties staan aan de basis van naar schatting 60% van de zorgaanbieders in Nederland, in de jeugdzorg, gehandicaptenzorg, GGZ, ziekenhuiszorg, ouderenzorg en in het maatschappelijk werk. Daar zie je vandaag de dag weinig van terug. Door fusies, naamsveranderingen, andere financiering en de verandering van onze samenleving zijn bron en identiteit van veel van oorsprong christelijke zorgaanbieders niet meer herkenbaar. Ik noem twee willekeurige voorbeelden. De organisatie die hulp en ondersteuning biedt aan doven en slechthorenden, Effatha heet nu Koninklijke Kentalis. Het Diaconessenhuis in Eindhoven fuseerde met het Sint Josephziekenhuis in Veldhoven tot Máxima Medisch Centrum. Sommigen betitelen deze ontwikkeling als een teloorgang. Persoonlijk zie ik dat anders. Christenen geven in elke tijd antwoord op de roeping om er te zijn voor mensen in nood – voor mensen die behoefte hebben aan eten, drinken, kleding, onderdak of menselijk contact (Matteüs 25). Die nood is er voortdurend, maar heeft steeds een nieuw gezicht. Soms waart er een dodelijk besmettelijke ziekte door Europa: dan krijgt ziekenzorg en de opvang van weeskinderen prioriteit. Soms is er sprake van mislukte oogsten. Dan heeft het delen van voedsel prioriteit. Bijna altijd hebben ouderen het zwaar, zeker als ze geen kinderen of andere familie hebben. Dat is een permanent aandachtspunt voor de diaconie – vroeger en nu. In de 19^e eeuw, gelijk met het toenemen van de welvaart, ontstond er een nieuwe klasse van arbeiders, die uitgebuit werden, van wie de kinderen aan het werk gezet werden in fabrieken, met zeer lage lonen, met rudimentaire sociale voorzieningen (Schenkeveld, 2003). In die periode richtte de diaconie zich speciaal op de ondersteuning van armen in de steden, stichtten de diaconessen hun huizen om tegen betaalbare prijzen medische zorg te kunnen bieden aan mensen die geen particuliere arts konden betalen. Ook ontstonden er tal van tehuizen voor kinderen met beperkingen, die thuis niet verzorgd of onderhouden konden worden. Hier werd de basis gelegd voor het huidige netwerk van zorgaanbieders. Er was sprake van een explosie van liefdadigheidswerk in de tweede helft van de 19^e eeuw. De toenemende welvaart ging gepaard met een erbarmelijke omstandigheden voor arbeiders en minder bedeelden. Het heeft beschamend genoeg tot het eind van de 19^e eeuw geduurd voordat de kerken in Nederland zich publiekelijk hebben uitgesproken tegen de heersende praktijk van uitbuiting en vernedering (1891: De pauselijke Encycliek *Rerum Novarum* en het eerste Christelijk

Sociaal Congres (Fraanje, 2016)). Diaconieën, diaconessen, religieuzen, en christelijk geïnspireerde particulieren gaven intussen, ‘samen’ met socialisten, adellijke stichtingen voor liefdadigheid, een barmhartig antwoord op deze nood. Vanaf het eind van de 19^e eeuw kwamen er geleidelijk betere arbeidsomstandigheden, ziektekostenverzekeringen, uitkeringen voor werklozen en voor medische zorg.

Erbarmelijke omstandigheden roepen om met barmhartigheid, maar daar mag het niet bij blijven. Barmhartigheid is het voorportaal van gerechtigheid: het instellen van rechtvaardige structuren en regelingen, die recht doen aan de waardigheid van alle mensen, de minsten allermeeest. Het is een veeg teken als er te lange tijd veel aan barmhartigheid moet worden gedaan.

Terug naar mijn vraag: hoe erg is het dat het christelijke karakter van al die initiatieven in zorg en welzijn niet meer herkenbaar zijn? Ik ben van mening dat dat wel meevalt. De voorzieningen in Nederland voor zorg en welzijn zijn zodanig verbeterd, dat christelijke diaconieën de handen vrij hebben om zich op andere noden te richten. Daar wil ik het in het vervolg over hebben.

2) De vraag van vandaag: verbinding en erbij horen

Diaconaat of diaconie is het handelen vanuit kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het **voorkómen, opheffen, verminderen** dan wel **mee uithouden** van met name **sociaal-maatschappelijke nood van** individuen en van groepen mensen, en op **het scheppen van rechtvaardige verhoudingen** (Crijns e.a., 2004). Iedere tijd heeft zijn eigen nood en vraagt dus om een specifiek antwoord – ook passend bij wat kerken, christenen, diaconieën en organisaties menselijkerwijs gezien kunnen betekenen, qua geld, menskracht en positie.

Het Christelijk Sociaal Congres, een stichting waarbij meer dan 40 christelijk-sociale organisaties zijn aangesloten, heeft de vraag naar de sociale kwestie van vandaag onlangs opnieuw gesteld, ter voorbereiding van de zomerconferentie 2019. Daar kwam unaniem uit naar voren: het gebrek aan verbondenheid en toenemende polarisatie en de processen van uitsluiting (zie ook Gennep, 2016). Er zijn indicaties dat dit de sociaal-maatschappelijke vraag van vandaag bij uitstek is. Er is een gepolariseerd debat ontstaan, over items als Zwarte Piet, het klimaat, genderneutraal speelgoed, homoseksualiteit of het slavernijverleden. Sociologen en filosofen van naam beweren dat de felheid van het debat te maken heeft met de verwarring over onze identiteit. De snelle veranderingen zijn bedreigend geworden. Er is een hoogopgeleide culturele besliselite die zich buitengewoon sensitief en tolerant ten opzichte van diversiteit.

Zij bepleiten dat mensen met beperkingen mee kunnen doen in het gewone leven, dat mensen met een niet-westerse achtergrond niet gediscrimineerd worden, dat er ingrijpende milieumaatregelen moeten worden genomen, dat kinderen met en zonder leerstoornissen samen naar school horen te gaan, dat boeren plaats moeten maken voor de natuur, dat ouderen langer thuis moeten blijven wonen en dat vluchtelingen in Nederland van harte welkom zijn. De lasten voor deze, stuk voor stuk prijzenswaardige morele ambities wentelt de besliselite af op een minder vermogend deel van de bevolking. Dat deel van de bevolking staat niet per se afwijzend staan ten opzichte van de genoemde ambities, maar bij hen groeit wel een vorm van onbehagen. Ze krijgen het gevoel dat al die veranderingen hen voortdurend overkomen, zonder dat ze zelf echt inspraak hebben.

Naast deze gepolariseerde discussies zijn er ook meer objectieve feiten: zoals een groeiende tweedeling tussen arm en rijk, hoog en praktisch opgeleid, autochtoon en migrant, gezond en ziek, jong, volwassen en oud. Kim Putters, directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau meent dat 1/3 deel van de bevolking positief gemutst is. Zij hebben de grootste macht, het hoogste inkomen en inkomen, de meeste invloed en de beste gezondheid. 1/3 is onzeker, het gaat hun nu wel goed, maar ze maken zich wel zorgen over hoe het verder gaat. 1/3 is boos, ze hebben weinig inkomen, weinig kapitaal, onzekerheid over werk, relatief lage gezondheid, identificeren zich niet met Nederland, zijn argwanend ten opzichte van de politiek, ervaren door ingewikkelde regelingen weinig toegang tot voorzieningen, achterstandswijken, hebben geen binding met de beroepswereld en geen toegang tot

de politieke en economische elite. Dat versterkt een wij-zij gevoel. Alleen is het boze 'wij' niet krachtig; het is niet georganiseerd, vaak geïsoleerd en daardoor kwetsbaar (zie ook Bovens, Dekker, & Tiemeijer, 2014).

Er is dus in ons welvarende land een grote groep die wantrouwen heeft en niet voelt dat ze erbij horen. Exclusie is mijns inziens een centraal sociaal vraagstuk van vandaag. Inclusie staat niet voor niets hoog op de agenda van de overheid. Mijn pleidooi is om het ook als een centraal aandachtspunt voor het diaconaat te omarmen.

3) *Het visioen dat ons bezielt*

Voordat ik het thema exclusie/inclusie verder ga verkennen, wil ik met u stilstaan bij het visioen dat christenen bezielt, als het gaat over inclusie, of erbij horen. Erbij horen is een centraal thema in het christelijk geloof. De christelijke gemeenschap wordt door de apostel Paulus voorgesteld als een lichaam, waarin alle leden ertoe doen, omdat Gods Geest via hen met mensen communiceert (I Korintiërs 12 (Brock, 2011)). In Korintiërs 11, het voorafgaande hoofdstuk, spreekt Paulus in felle bewoordingen zijn afkeur uit over de praktijk van het maaltijd houden in de gemeente. De rijken consumeerden hun eigen meegebrachte voedsel en wijn, zonder te delen met degenen die niet of te weinig voedsel mee konden brengen. "Of veracht u de gemeente van God en wilt u de armen onder u vernederen? Wat moet ik hierover zeggen? Moet ik u soms prijzen? Dat doe ik in geen geval!" Samen delen, samen eten, zodat niemand gebrek lijdt, dat is van meet af aan essentieel voor de gemeente van Christus. Daarmee volgt de gemeente het voorbeeld van de Heer zelf. Hij ging eten met mensen uit de marge van de samenleving: met tollenaars en zondaars (Marcus 2). Samen eten met mensen uit de marge was voor Jezus essentieel, tot ergernis van de gevestigde orde. Tussen haakjes, het is wel goed om nauwkeurig te kijken om wie het gaat: het gaat om belastingambtenaren in dienst van bezettende macht en waarschijnlijk om prostituees. Vaak wordt de associatie gemaakt met wetsovertreders of criminelen, mensen die het niet zo nauw namen met de wet, die sjoemelden met geld en met de seksuele moraal. Terecht wijzen exegeten erop dat dit een beperkt perspectief is. Niemand ging in die tijd zomaar uit vrije wil in dienst van de Romeinen werken, of stelde haar lichaam voor geld ter beschikking. Zij kozen niet voor deze marginale positie, maar waren (om wat voor reden ook) uitgesloten van de gemeenschap en moesten wel op deze manier in hun onderhoud voorzien (zo Bieler & Schottroff, 2007). Jezus zocht hen niet op omdat zij zondaars waren, maar omdat zij uitgesloten waren van de gemeenschap. Net zoals hij mensen met besmettelijke huidziekten opzocht of mensen die vanwege onreinheid buiten de gemeenschap moesten leven. Contact zoeken en samen eten met mensen die buitengesloten waren, was voor Jezus radicaal verbonden aan het goede nieuws: God zoekt wie kwijtgeraakt zijn. In dit goede nieuws klinkt een oude belofte door. In het Aloude Testament komt dit visioen op tal van plaatsen aan de orde. Telkens opnieuw klinkt de oproep om gastvrij te zijn voor vreemdelingen, om zorgzaam te zijn voor wezen en weduwen, om de rechten van de armen te respecteren, om slaven niet als gebruiksvoorwerpen te behandelen, kortom om mensen, die om wat voor reden potentieel buitengesloten worden, als mens te benaderen. Het perspectief is breed: de vrede die God in het vooruitzicht stelt, strekt zich uit naar alle volken, is overvloedig, feestelijk en zinnelijk. In de woorden van de profeet Jesaja:

"Op deze berg richt de HEER van de hemelse machten voor alle volken een feestmaal aan: uitgelezen gerechten en belegen wijnen, een feestmaal rijk aan merg en vet, met pure, rijpe wijnen."
(Jesaja 25).

Het eschatologisch perspectief wordt voorgesteld als een maaltijd waar alle mensen aan meedoen. Een maaltijd die niet alleen bedoeld is om honger te verdrijven of om de dagelijkse portie calorieën binnen te krijgen. Samen eten is deelnemen aan een gemeenschap waar vrede en vertrouwen de toon aangeven.

In Lucas 14 klinkt die echo van Jesaja 25. Daar vertelt Jezus het verhaal over een man van aanzien die een feestmaal wilde aanrichten. De mensen die hij uitnodigt zijn tot hun spijt verhinderd vanwege belangrijke bezigheden (een vakantiehuis, een tractor en huwelijkse beslommingen). Daarop zegt de gastheer dat zijn dienaren de kreupelen, blinden en verlamden moet brengen. Als er dan nog plaats over is, moeten zijn dienaren iedereen buiten de stad nodigen die ze maar kunnen vinden. Verschoppelingen en buitenstaanders zijn van harte welkom!

Ik denk dat de evangelist Lucas dit verhaal laat rijmen op het visioen van Petrus (Handelingen 10). Petrus ziet een groot linnen kleed, met daarin alle dieren van de wereld. 'Ga je gang, Petrus, slacht en eet!', zegt een stem. Petrus weigert aanvankelijk omdat hij geen onreine dieren wil eten. Maar de stem zegt: 'wat God rein heeft verklaard, zul jij niet als verwerpelijk beschouwen.' Met het wegvallen van het onderscheid tussen rein en onrein komen alle volken in beeld. Ieder mens telt.

Paulus, die zichzelf de apostel van de heidenen noemt (Rom. 11:13), vat het kernachtig samen: "In Christus geen Jood of Griek, geen slaaf of vrije, geen mannelijk of vrouwelijk. Allen zijn één in Messias Jezus" (Gal. 3:28).

Inclusie vanuit christelijk perspectief is geen modieuze beleving. Het ideaal van inclusie, dat alle mensen erbij horen, raakt aan het hart van het evangelie. Vandaar dat inclusie tot de kern van de praktijk van kerken en christenen behoort.

4) Wat is inclusie?

Inclusie betekent insluiting, maar omdat dat geen fraai woord is – het roept de associatie van een gevangenis op – hanteren we liever het woord inclusie. Inclusie staat voor een samenleving waar alle mensen, ondanks, of liever dankzij hun verschillen erbij horen en mee kunnen doen. Dat ze gezien worden, mee mogen praten, meetellen. Kortom dat ze ervaren dat ze van betekenis zijn.

Inclusie als het samenleven met verschillen op basis van dialoog klinkt is een *buzz-word* in tal van beleidsdocumenten: de inclusieve samenleving, de inclusieve school, inclusief personeelsbeleid, de inclusieve kerk. De brede aandacht voor inclusie is eerste een goed teken. We zijn uitermate gevoelig geworden voor uitsluiting. Tegelijk is het een teken aan de wand: er is kennelijk zoveel uitsluiting en discriminatie dat het nodig is om dit hoog op de agenda te houden.

We streven, in elk geval beleidsmatig, naar een samenleving waar iedereen toegang heeft tot onderwijs, werk, gezondheidszorg, politieke participatie, reizen en sociale voorzieningen zoals sociale uitkeringen, sportvoorzieningen en vrijetijdsbesteding. Het is het ideaal van onze liberale democratie: zorg dat de voorwaarden goed geregeld zijn, zodat mensen *zelf kunnen kiezen* hoe ze hun participatie willen vormgeven. Niks moet natuurlijk, maar er mogen geen barrières zijn die meedoen en meetellen in de weg kunnen zitten. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar bepaalde kwetsbare groepen. Ik noem er enkele.

- Mensen met een fysieke of lichamelijke beperking (Nederland heeft enige jaren geleden het VN-verdrag voor de rechten van personen met een handicap geratificeerd. Dat betekent dat de mogelijkheden voor iedereen om te stemmen wordt gerealiseerd, dat regelingen en overheidscommunicatie in begrijpelijke taal worden opgesteld, dat publieke gebouwen toegankelijk zijn etc. Dit sluit aan bij de bestaande beleidsintentie om mensen met een beperking te integreren in de samenleving.
- Mensen met een psychiatrische achtergrond.
- Of bij mensen met dementie.
- Of voor LHBT's: een veilige samenleving om te mogen zijn wie je bent.
- Hetzelfde geldt voor de kerk: een inclusieve kerk is een kerk waar mensen ongeacht huidskleur, opleiding, sociale status, leeftijd of seksuele identiteit of beperkingen volop gezien worden en mee kunnen doen.
- Mensen met een niet-westerse migratie-achtergrond.
- Vrouwen, gelijk salaris, invloed en positie in bestuurlijke organen.

5) Wat veroorzaakt uitsluiting?

Het verlangen naar inclusie staat tegen de achtergrond van de pijn van uitsluiting. Wat veroorzaakt exclusie? Hoe kan het toch dat we bijna allemaal tegen uitsluiting zijn, maar dat het toch veel mensen buiten de boot vallen of het gevoel hebben er niet bij te horen?

Uitsluiting vindt op tal van manieren en op verschillende niveaus plaats.

1. We kennen uitsluiting binnen kleine groepen, zoals families, schoolklassen, teams op het werk of sportverenigingen. Een enkeling is (ineens) niet meer welkom in de groep. Hij of zij wordt gepest of genegeerd, haar of zijn bijdrage wordt niet langer gewaardeerd en soms is er sprake van doelgerichte vernedering. Soms zijn de 'redenen' daarvoor zijn duidelijk aan te wijzen: een conflict of het ter discussie stellen van de groepsnorm. Daar houden groepen niet van. Vaak is de oorzaak veel irrationeler. Als bijvoorbeeld de cohesie in of de veiligheid van de groep onder druk staat kan een willekeurig persoon tot vijand worden gemaakt om de samenhang te herstellen. De band in een groep wordt sterker als je samen tegen een ander bent. Iedere afwijking kan een reden voor een dergelijke uitsluiting zijn. Dit fenomeen raakt aan de basisstructuur van uitsluiting. Er is een groep én een marge, er is een norm én een afwijking, er is angst voor de bedreiging van de cohesie van de groep en om die angst te beteugelen wordt er een buitenstaander gecreëerd. Binnen en buiten, normaal en afwijkend, angst en agressie.
2. Dit proces doet zich niet enkel voor in kleine groepen, maar bijvoorbeeld ook in grote eenheden, zoals in etnische groepen of landen. Dit kan leiden tot segregatie en in het ergste geval tot vormen van 'zuivering'. We kennen de gruwelijke voorbeelden: de uitsluiting van Joden in West-Europa, met als gruwelijk dieptepunt de Holocaust. De discriminatie van Afro-Amerikanen in Amerika, de Apartheid in Zuid-Afrika, en etnische conflicten in Joegoslavië of Rwanda. Maar het is er nu ook en dichter bij huis dan je denkt. Denk aan stelselmatige stereotypering van moslims door politici, opiniemakers en op digitale fora. Om de macht van een bepaalde groep te handhaven maken ze beelden van andere groepen die vervolgens leiden tot uitsluiting.
3. Een andere vorm van uitsluiting betreft het opwerpen van barrières om mee te kunnen doen of erbij te horen. Barrières in de vorm van bepaalde maatschappelijke structuren of regelingen. Dit is een vorm van technocratische exclusie. Bijvoorbeeld, als scholen een eigen bijdrage vragen van ouders voor de schoolreisjes en andere activiteiten van leerlingen, lopen leerlingen van wie de ouders minder vermogend zijn het risico niet mee te kunnen doen. Of, door het structureel laag houden van uitkeringen of het erg moeilijk maken om bepaalde uitkeringen te krijgen, door onoverzichtelijkheid in toeslagen van de Belastingdienst kunnen individuen en gezinnen in een situatie van structurele armoede belanden. Structurele armoede, ook onder werkenden, betekent vaak dat je niet mee kunt doen met tal van activiteiten, al was het maar door de stress die armoede met zich meebrengt. Doordat werkgevers twee jaar lang de risico's moeten dragen van zieke werknemers, is het voor mensen met een chronische ziekte of een beperking lastig om een vaste baan te krijgen. Vaak wordt die reden niet opgegeven bij een afwijzing. U kent vast veel meer van dergelijke voorbeelden. Het paradoxale van deze structurele, gezichtsloze vorm van uitsluiting is dat het een onbedoeld gevolg is van pogingen die juist als doel hebben om participatie te bevorderen. Dat maakt deze vorm van uitsluiting ongrijpbaar. Mensen doe dit overkomt kunnen zich er bijzonder machteloos door voelen. Het zijn grote anonieme krachten die hen dwars zitten en ook nog eens onbedoeld. Sociologen en filosofen wijzen erop dat juist deze anonieme vormen van uitsluiting leiden tot een breed gevoel van onbehagen in de

samenleving, waarbij de besliselite of bewindspersonen de schuld in de schoenen geschoven krijgen (bv. Heijne, 2019; Putters, 2019). De bewuste bewindspersonen laten elke keer zien dat ze hier begrip voor hebben, maar dat ook zij op hun beurt gebonden zijn aan allerlei kaders (CBS, 2018).

4. Aan deze vormen van uitsluiting wil ik er nog één toevoegen. Dat is de uitsluiting als gevolg van de speciale of specialistische benadering van 'doelgroepen'. Eerder hebben we al gezien dat er bepaalde kwetsbare groepen worden onderscheiden. Voor al die groepen worden bepaalde voorzieningen en regelingen gemaakt om hen te ondersteunen. Er zijn scholen voor moeilijk lerende kinderen, er zijn opvangplaatsen voor kinderen met autisme of aan autisme verwante stoornissen, er zijn speciale regelingen voor mensen met een arbeidsbeperking, er zijn zorgaanbieders voor mensen met lichamelijke beperkingen, met een verstandelijke beperking of met niet aangeboren hersenletsel. Er zijn kleinschalige woongroepen voor mensen met dementie of gespecialiseerde klinieken voor mensen die de ziekte van Huntington hebben. We hebben organisaties die zich richten op de begeleiding en ondersteuning van mensen met een psychiatrische aandoening en *taskforces* voor verwarde mensen. Er zijn zorgteams voor de begeleiding van jongeren met een licht verstandelijke beperking. En dit is slechts een greep uit de voorziening voor mensen met een label. Dat label – of het nu een diagnose of een indicatie is – is van eminent belang in onze samenleving. Op basis van het label kun je gespecialiseerde hulp en ondersteuning krijgen om zo volwaardig mogelijk mee te kunnen doen in de samenleving. Die specialisatie heeft een positief én een negatief effect. Het leidt ertoe dat de zorg, begeleiding en ondersteuning steeds beter wordt, het zorgt ook voor maatschappelijke erkenning maar tegelijkertijd versterkt de bijbehorende etikettering de uitsluiting. Het zet mensen als groepen apart. Het leidt tot termen als gehandicapten, dementerenden, psychiatrische patiënten, chronisch zieken, LVB'ers, autisten, homo's, daklozen, werklozen. Mensen krijgen een stempel die aangeeft dat je tot een bepaalde groep behoort. Het verschil tussen een unieke persoon, mét een bepaalde eigenschap of beperking, en iemand die door die eigenschap of die beperking gedefinieerd wordt, wordt gemakkelijk uitgewist. Dat noemen we stigmatisering. Dit leidt tot het gevoel dat je je niet als persoon gezien en erkend voelt, maar voortdurend als iets of iemand uit een doelgroep wordt behandeld.

Nederland kent uitzonderlijk veel doelgroepen en labels. Dat komt omdat onze samenleving hoogtechnologische, sterk geïndividualiseerd is. Dat heeft veel voordelen vooral voor de *the can's*, maar levert forse problemen op voor *the cannot's*. Het vraagt nogal wat om mee te kunnen. Tegelijk heeft Nederland het meest vertakte zorgsysteem ter wereld. Voor elk etiket bestaat een loket. Ouderenzorg, jeugdzorg, speciaal onderwijs in soorten en maten, sociale werkvoorziening, opvanghuizen voor daklozen, instellingen voor mensen met een verstandelijke beperking of een lichamelijke beperking, gespecialiseerde zorg voor mensen met een psychiatrische aandoening, allemaal in een eigen domein. Ondanks alle inspanning zit er nog weinig schot in de ontschotting, sterker nog specialisatie heeft de wind mee. In Nederland leven relatief twee keer zoveel ouderen in instellingen als in andere ontwikkelde landen, we hebben – ondanks de krimp van de afgelopen jaren, nog steeds vijf keer zoveel 'bedden' in de GGZ. Ruim 125.000 kinderen gaan naar het speciaal onderwijs en dan hebben we het niet eens over het nog steeds toenemende aantal 'thuiszitters', kinderen die vanwege hun beperking niet deel kunnen nemen aan het reguliere onderwijs, Nederland heeft nog steeds een koppositie voor de uithuisplaatsing van kinderen, et cetera. Vooral in de zorg is opvallend hoezeer mensen op label worden ingedeeld. Wie wat mankeert, wordt gesorteerd.

6) *Buber over miskenning en erkenning*

De Joodse filosoof Martin Buber (1878-1965) geeft een verklaring voor dit gevoel van miskenning dat meekomt met het labelen van mensen (Buber, 2016). Volgens Buber zijn er twee manieren (grondposities) waarop het 'ik' zich verhoudt tot de wereld om zich heen. De eerste noemt hij de 'Ik-Het'-betrekking. Het ik verhoudt zich tot de wereld om zich heen als een objectieve beschouwer, die de wereld (inclusief andere mensen) in kaart brengt om die te beheersen. De ander wordt gereduceerd tot een verlengstuk van mijzelf, dat wil zeggen van mijn vermogen om een ander in mijn typeringen te vangen. "Ik weet wel wat voor eentje jij er bent." (Kal, 2016). Het is een monologische relatie. De tweede manier is die van 'Ik-Gij', het is de ontmoeting met de ander in zijn of haar anders-zijn. Die ontmoeting is dialogisch en wederkerig. Ik beheers de ander niet maar laat haar toe in mijn wereld zonder dat ik van tevoren weet wie die ander precies is en wat zij of hij van mij wil. Dat is spannend; het creëert onzekerheid. Maar, wie werkelijk mens wil worden kan dat, aldus Buber, alleen in de ontmoeting met de ander (Kal, 2016).

7) *Angst voor de vreemde ander*

Behoedzaamheid is geboden wanneer we één algemene oorzaak willen aanwijzen voor al die verschillende vormen van uitsluiting. Voor je het weet definiëren we uitsluiting opnieuw als een probleem dat we op een technische wijze kunnen oplossen, terwijl zojuist hebben gezien dat precies het oplossen van uitsluiting zelf bijdraagt aan uitsluiting. Toch is er een fundamentele wortel voor uitsluiting. Tal van denkers over uitsluiting wijzen hierop (bv. Derrida, 1998; Volf, 1996). Uitsluiting hangt samen met de fundamentele behoefte aan veiligheid en de angst voor het verlies daarvan. Het vreemde, het gekke, het andere, het rare, het afwijkende boezemen angst in. We kunnen het niet begrijpen en daardoor niet beheersen. Het heeft iets onvoorspelbaars en het maakt ons onzeker en knaagt aan ons gevoel van veiligheid. De primaire reflex is om het vreemde andere buiten te houden, of liever nog door het in te lijven in onze vertrouwde kaders, door ze van een label te voorzien, door ze te ver-dingen, door van een 'wie' een 'wat' te maken. Of we houden het vreemde buiten door ons vooral te organiseren in bubbels van gelijkgestemden, in horizontale netwerken. Als het klopt dat angst inderdaad aan de basis ligt van uitsluiting, is daar dan iets tegen te doen? Angst zelf is immers geen vijand van buiten (al lijkt dat soms zo), angst raakt ons eigen zelf. Het is *mijn* angst om er niet bij te horen, die maakt dat we geneigd zijn tot uitsluiting. Angst is in zichzelf niet slecht, integendeel, het is een belangrijk signaal dat iets ons bedreigt. Maar kritische reflectie op onze primaire reactie op angst (*flee, freeze or fight*) is van essentieel. In verband met exclusie en inclusie is vooral een kritische blik op de neiging om mensen te ver-dingen essentieel. Een mens is immers geen specimen van een soort, een groep, een ras of een medische doelgroep. Ieder mens is een persoon met een eigen verhaal.

De keerzijde van angst is vertrouwen. Vertrouwen is niet te koop maar een cadeautje van de overkant. Vertrouwen ontstaat in de ont-moeting: elkaar tegemoet treden zonder voorwaarden. Het groeit als een ander mens je zit staan en soms zelfs ziet zitten. Voor christenen is dit de kern van hun bestaan: hun leven is geborgen in de liefde van God, die het leven van ieder mens heeft gewild. Aan die ervaring van liefde ontspringt ook de liefde voor elkaar. Je aanvaard weten in liefde kan je het lef geven om de drempel van de angst te overschrijden en het contact met de vreemde ander te zoeken, om op weg te gaan naar de ontmoeting.

8) *Van zorgen voor, via zorgen dat naar leven met*

Lef hebben om contact te maken met de vreemde ander, dat is de hoofdweg richting inclusie. Dan gaat het primair over concrete ontmoetingen, tussen echte mensen. Dan hebben we het niet over grote programma's, politieke statements, nieuwe regelingen, voorkeursbehandelingen, premies voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, speciale tarieven voor festivals voor mensen met een beperking, aangepaste kerkdiensten of doelgroepenbeleid. Het zijn immers bijzondere maatregelen

voor bijzondere mensen en echte inclusie gaat over het normale, dat overigens een buitengewone aangelegenheid is.

Deze benadering heeft implicaties voor de diaconale praktijk. De diaconale praktijk kan worden getypeerd als een praktijk van barmhartigheid en gerechtigheid. Barmhartigheid gaat over de liefdevolle ontferming over mensen in directe nood. Bijzonder waardevol bij urgente problemen. Dan geldt 'zien, bewogen worden en in beweging komen!' (Verschuren, 2009). Dit is de weg van 'zorgen voor'. Te vaak echter is barmhartigheid uitgebouwd tot een systeem van liefdadigheid, caritas of bedeling: een voorziening voor arme mensen voor wie gezorgd werd. We hebben leren inzien dat 'structureel zorgen voor' mensen in een afhankelijke positie heeft gebracht en gehouden. De Braziliaanse bisschop Dom Helder Camera zei ooit: "Als ik de armen brood geef, dan noemen ze me een heilige. Als ik vraag waarom de armen geen eten hebben, dan noemen ze me een communist." Daarmee bedoelde hij dat barmhartigheid altijd vraagt om rechtvaardige structuren, dus maatschappelijke regelingen en voorzieningen die er voor zorgen dat mensen recht wordt gedaan. Dat is diaconale opdracht voor gerechtigheid, de weg van 'zorgen dat...'. Maar ook die leidt niet tot echte inclusie, sterker nog, het kan leiden tot een vorm van technische absorptie (Meininger, 2013). Er is nog een derde diaconale dimensie, die raakt aan het eschatologisch verlangen van de maaltijd waar alle mensen, uit alle volken, zonder label of etiket welkom zijn. Dat is de dimensie van de menselijke ontmoeting. Veel mensen hebben geen behoefte aan barmhartigheid. Zij plukken de vruchten van gerechtigheid. En toch hebben ze desondanks niet het gevoel van betekenis te zijn. Ze hebben weinig gelijkwaardige contacten en niet of bijna geen vrienden. Dat versterkt het gevoel dat niemand op hen zit te wachten, dat de samenleving niks zou missen als zij er niet zouden zijn. Om aan dat appel van inclusie tegemoet te komen helpt barmhartigheid niet echt en ook gerechtigheid schiet tekort. Daarvoor is de ontmoeting de aangewezen weg.

9) *Op zoek naar inclusieve ontmoeting*

Wat kunnen kerken, diaconieën en in het bijzonder diakenen betekenen voor het bevorderen van ontmoetingen met de vreemde ander? Om die vraag te beantwoorden wil ik eerst iets zeggen over de kenmerken van de inclusieve ontmoeting. Deze zijn ontleend aan interviews en gesprekken met mensen met een verstandelijke beperking of psychiatrische achtergrond (T. Bos & Tromp, 2016). Hun visie lijkt me van groot belang.

1. De inclusieve ontmoeting ontstaat niet vanzelf. Er is hulp van anderen voor nodig. Iemand die daar zin, lef en ruimte voor heeft moet het initiatief nemen.
2. Het gaat om *echte* ontmoetingen tussen *echte* mensen, die fysiek voelbaar nabij zijn. Het gaat dus niet primair over toegankelijkheid van voorzieningen, bijeenkomsten, kerkdiensten, evenementen of festivals. Meedoen werkt als iemand lijfelijk aanwezig is. Dan krijgt toegankelijkheid een gezicht.
3. De mogelijkheid van de rolomkering. In die ontmoetingen zit, zeker in het begin, altijd een bepaalde rolverdeling. De een komt op bezoek, de ander ontvangt bezoek, de een is komt uit de hoofdstroom, de ander bevindt zich in de marge (afhankelijk van je perspectief), de een is 'normaal', de ander 'afwijkend', de een doet dit als vrijwilliger in haar vrije tijd, de andere is zo eenzaam dat het begrip vrije tijd niet van toepassing is. Die rolverdeling hoeven we niet de diskwalificeren, zolang er maar mogelijkheden bestaan om de rollen even om te keren. Dat de ander iets voor jou betekent en anders om – van zorgen voor naar leven met, al is het maar even.
4. Het kost tijd. Haast en snelheid, agenda's en planning, efficiëntie en druk zijn de krachten in de samenleving die uitsluiting bevorderen. Daarom zijn inclusieve ontmoetingen gebaat bij vertraging en afstemming op het tempo van de ander. Dat vraagt in eerste instantie veel, maar precies dit brengt ook heel veel. Dat is eigenlijk al een vorm van rolomkering. Dat geven mensen die inclusieve ontmoetingen aangaan ook aan: ik leer de druk en de stress die mijn leven beheerst te relativeren.

5. Klein is fijn. Bovenstaande kenmerken laten al zien dat de inclusieve ontmoeting klein is. Het gaat niet om grote projecten van maatschappelijke participatie, maar om echte, liefelijke, langzame ontmoetingen die de potentie van enige wederkerigheid hebben. Soms duurzaam, vaak voor even, soms kort.
6. Ontmoeten kan niet zonder schuren. Dat is belangrijk om te zeggen. De inclusieve ontmoeting begint als een ontmoeting tussen ongelijken, tussen normaal en afwijkend. We kunnen wel beweren dat dat niet zo is, dat ieder mens gelijkwaardig is en zo meer. Maar vooroordelen over normaal en afwijkend zitten diep ingebakken in ieders *mindset* (Hall, 2010). Die vooroordelen verdwijnen niet als sneeuw voor de zon in de inclusieve ontmoeting.

Deze kenmerken impliceren dat de inclusieve ontmoeting niet per se bedoeld is om mensen uit de marge naar de hoofdstroom van de samenleving te brengen. In de meeste gevallen zal de beweging de andere kant op gaan; mensen die zich, vanuit de hoofdstroom van de samenleving bewegen in de marge. In feite zijn termen als hoofdstroom en marge niet zo van belang voor inclusieve ontmoetingen. Door die termen te hanteren neem je de uitsluitende terminologie over van het huidige liberale samenlevingsmodel, dat feitelijk van mensen uit de marge verwacht dat zij zich vroeg of laat als voorbeeldig burgers uit de hoofdstroom gaan gedragen (G. Bos, Kal, Abma, & Tromp, in druk). Inclusieve ontmoetingen zijn mogelijk en ze komen tot stand, waar en hoe, dat is niet zo van belang.

10) #Hoedan?

Hoe zien die inclusieve ontmoetingen eruit? Om daar een beeld bij te krijgen geef ik een paar voorbeelden. Ik ben ervan overtuigd dat u deze lijst gemakkelijk aan kunt vullen.

1. In de nieuwsbrief van de kerk stond een oproep om tijdelijk bezoeker-vrijwilliger te worden voor een 53-jarige vrouw met een verstandelijke beperking, vanwege ziekte bij de vaste mantelzorgster. Enige ervaring was gewenst. Een vrouw, die net in die plaats was komen wonen, en op zoek was naar contacten, reageerde. Het klikte. Nu hebben ze nog steeds contact. Niet meer als bezoeker-vrijwilliger; ze hebben iedere maand een gezellig uitje.
2. Bij de plaatselijke afdeling van Stichting Present kwam een vraag binnen voor hulp bij het opruimen van een tuin. Het ging om een man met een lichamelijke beperking, uiterst geïsoleerd. Zijn burens hadden bij hem geklaagd over het onkruid (vooral paardenbloemen) waarvan het overwaaiend zaad hun tuin bedierf. Zij hadden hem aangemeld bij Present. Een ploeg mannen kwam de tuin doen. Een van hen bleek een klik met die man te hebben. Sindsdien komt hij regelmatig op bezoek. De tuin staat intussen weer vol paardenbloemen.
3. Iemand van de kerk kwam op bezoek in een intensive-care afdeling van de GGZ, om een gemeentelid te bezoeken. Hij was zo onder de indruk van het feit dat daar zoveel mensen verbleven die nooit bezoek kregen, dat hij zich voornam om iedere maand een bezoek te brengen. Dat had nogal wat voeten in de aarde. Want de begeleiding had het liefste dat hij zich zou aanmelden als vaste vrijwilliger. Hij weigerde; hij wilde 'slechts op bezoek' komen. Hij komt nu iedere maand als 'koffiedrinker', een tot dan toe onbekende functie in de GGZ.
4. Een vrijwilligersorganisatie in Den Haag start ieder jaar met een levensverhaal-project. Vrijwilligers maken met ouderen een levensboek. In veel gevallen blijft het contact tussen de oudere en de vrijwilliger bestaan.
5. In 2017 ging een inclusief project van start in Bartiméus, georganiseerd rond Arjan, 48 jaar, doof, blind, met een fysieke beperking en een ernstige cognitieve beperking. Doel het vergroten van het netwerk van Arjan (dus bredere dan zijn moeder, de medebewoners en de professionele zorgverleners). Hoe dit doel gehaald is kunt u [hier](#) lezen, zie ook (Dwarswaard, 2018).

11) Wees niet bang een druppel te zijn.

Gaat de focus op inclusieve ontmoetingen ons echt dichterbij ons visioen brengen. Ze zijn immers zo toevallig tot stand gekomen, zo fysiek nabij, zo klein en schurend. Ik moet dan opnieuw denken aan een uitspraak van Dom Helder Camera (1984): “Men moet niet bang zijn slechts een druppel te wezen. Het zijn de vele druppels die samen beken, rivieren en oceanen vormen. En men moet durven weten dat er aan de bron nog maar weinig water is”.

Verwijzingen

Bieler, A., & Schottroff, L. (2007). *The Eucharist. Bodies, bread, and resurrection*. Minneapolis, MN: Fortress Press.

Bos, G., Kal, D., Abma, T., & Tromp, T. (in druk). Samen werken aan nieuwe ontmoetingen in de marge: Participatief actieonderzoek. NTZ.

Bos, T., & Tromp, T. (2016). *Verder met participatie in kerk, zorg en samenleving voor mensen met een verstandelijke beperking*. Woerden: Reliëf.

Bovens, M., Dekker, P., & Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden*. Geraadpleegd van https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2014/Gescheiden_werelden

Brock, B. (2011). Theologizing Inclusion: 1 Corinthians 12 and the Politics of the Body of Christ. *Journal of Religion, Disability & Health*, 15(4), 351–376. <https://doi.org/10.1080/15228967.2011.620389>

Buber, M. (2016). *Ik en jij*. (M. Storm, Vert.). Utrecht: Bijleveld.

CBS. (2018). *Armoede en sociale uitsluiting*. Den Haag: CBS.

Crijns, H., Elhorst, W., Miedema, L., Noordegraaf, H., Robbers-van Berkel, P., Stoppels, S., & van Well, H. (Red.). (2004). *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap*. Kampen: Kok.

Derrida, J. (1998). *Over gastvrijheid*. (W. van der Star, Vert.). Amsterdam: Boom.

Dom, H. C. (1984). *Levensvragen*. Baarn: Ten Have.

Dwarswaard, E. (2018). Verslag van het symposium ‘Hier ben ik! Zie je mij?’ Geraadpleegd 8 november 2019, van <https://www.relief.nl/wp-content/uploads/2018/06/verslag-symposium-Zie-je-Mij.pdf>

Fraanje, R. (Red.). (2016). *Paus Leo XIII en Abraham Kuypers. De encycliek Rerum novarum en de rede over de sociale kwestie*. Amsterdam: Boom.

Gennep, J. van (Red.). (2016). *De kracht van verbondenheid. Jubileumuitgave CSC*. Doorn: CSC.

Hall, E. (2010). Spaces of social inclusion and belonging for people with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(Supplement 1), 48–57.

Heijne, B. (2019). *Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens*. Amsterdam: Prometheus.

Kal, V. (2016). Martin Buber. De eenzaamheid van de persoon. *Filosofie*, 26(1), 28–31.

Meininger, H. P. (2013). Inclusion as heterotopia: Spaces of encounter between people with and without intellectual disability. *Journal of Social Inclusion*, 4(1), 24–44.

Putters, K. (2019). *Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving*. Amsterdam: Prometheus.

Schenkeveld, W. (2003). *Het kinderwetje van Van Houten. Sociale wetgeving in de negentiende eeuw*. Hilversum: Verloren.

Verschuren, W. (2009). In beweging komen: Compassie in actie. Geraadpleegd 8 november 2019, van Beweging van Barmhartigheid website: <https://www.barmhartigheid.nl/blog/columns-en-essays/44/in-beweging-gekomen-compassie-in-actie>

Volf, M. (1996). *Exclusion and Embrace. A Theological Exploration of Identity, Otherness and Reconciliation*. Nashville: Abingdon Press.

